

Střední Evropa v souvislostech

Publikace literárního teoretika a historika Miloše Zelenky *Střední Evropa v souvislostech literární a symbolické geografie* (Univerzita Konstantína Filozofa, Nitra 2008) má, jak vyplývá z koncepce svazku, zřetelně instruktivní charakter. První část tvoří monograficky pojatá rozsáhlá studie na dané téma, druhou část pak třináct textů, tvořících významový pendant k autorovu výkladu. Tato antologie zahrnuje výňatky z obecně známých, kanonických textů tvořících pevné podloží sledované tematiky, ale obecněji i libovolného literárněhistorického, ba dokonce kulturologického diskurzu (Jan Kollár: O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa, P. J. Šafařík: Poměry národnosti v Rakousku, Ľudovít Štúr: Slovanstvo a svet budúcnosti, T. G. Masaryk: Světová revoluce). K nim autor přiřadil metodologicky podnětné úvahy specialistů na problematiku střední Evropy v souvislostech literárněhistorických (Slavomír Wolmann, Ivo Pospíšil, István Fried, Svetlana Šerlainimovová, Antonín Měšťan) a politologických (Richard N. Couenhove-Kalergi, Milan Hodža, Robert Schumann, Jozef Kirschbaum).

Osou autorova uvažování nad pojmem střední Evropa je výběrový chronologický přehled teorií definujících jeho povahu pomocí kulturních, ekonomických, geografických, historických a samozřejmě zejména literárních souřadnic. Tato šířka diskurzu, mířící občas i za hranice společenských věd směrem ke geografii či ekonomii, je pro autora nezbytností: pojem střední Evropa je pro něj totiž především „intelektuálním konstruktem vypovídajícím o nás samých, tj. o zdrojích naší identity a o kořenech evropské civilizace“ (str. 4).

Svůj výklad autor koncipuje s vědomím vnitřní dynamiky pojmu jak v čase, tak ve vztahu k jeho funkci v jednotlivých oborech, které jsou při studiu předmětu relevantní. Tato tranzitivnost přístupů jako by odrážela v Zelenkově pojetí samu povahu zkoumané materie: autor zdůrazňuje – v paradoxní aluzi na pojem „střed“ v názvu – proměnlivost, nestabilitu jak hranic, tak center regionu, vzájemné působení kultur, náboženských či národnostních konceptů.

S ohledem na fakt, že při výzkumu jevu nelze odhlédnout od postavení pozorovatele, jenž je nezřídka přímou součástí „situace díla“, avšak vždy je spolutvůrcem či alespoň účastníkem jejího aktualizovaného kontextu, Zelenka uvozuje svou úvahu připomínkou známé teoretické koncepce, s níž je v našem prostoru od sedmdesátých let minulého století spjat vývoj uvažování o problematice střední Evropy – systematiku meziliterárnosti Dionýze Đurišina. Na základě dvou komplementárně koexistujících modelů (meziliterární společenství, centrismy) vyvozuje závěr o střední Evropě jako laboratoři „konfliktu“ dvou koncepcí Evropy – Evropy národních vlastí a Evropy regionů. S využitím tohoto příkladu teoretického řešení vztahu spojitosti, resp. polycentričnosti (mnohokulturnosti) pak akcentuje průkopnickou snahu Paula van Tieghema překonat tuto disparátnost tradičně pocítovanou jako hodnotovou dezintegraci koncepcí „littérature générale“, orientující se na strukturální homogenitu.

Autor při rekonstrukci historického zpřítomňování středoevropského prostoru hledá pro snazší pochopení paralely mezi procesy probíhajícími v minulosti dávnější (mírové iniciativy Jiřího z Poděbrad) i relativně nedávné (ideové základy, na nichž stojí od roku 1945 Organizace spojených národů). Stejně tak pro slovenského i českého čtenáře připomíná neseznanost našich pohledů na tuto problematiku, když vypočítává varianty teoretických přístupů charakterizujících typologicky a geneticky ne příliš vzdálená, přesto však v lec-

čems velmi odlišná východiska centrismu jižních Slovanů, polského („antemurale christianis“ zahrnující v tomto pojetí i Ukrajinu, Bělorusko, Litvu), maďarského (etnicky uherská oblast jako exportér a zprostředkovatel hodnot zaostalejšímu okolí), německého (v extrémní podobě pracujícího s představou středoevropské monarchie pod hegemonií Německa jako stabilizujícího faktoru v širším geografickém kontextu, zvláště – podobně jako v případě polského centrismu – s ohledem na Rusko). Jeho literárněhistorický pohled se zde v mnoha ohledech dotýká problematiky politologické a historiografické, zejména v pasážích, jež rekapituluji střet tzv. Západu a tzv. Východu (byzantského, muslimského) o prostor střední Evropy, jehož výsledkem je příslušnost tohoto regionu k hodnotám Západu v linii antická civilizace – Svatá říše římská a posléze tzv. demokracie západního typu. V této souvislosti je vhodné upozornit na inspirativní stanovisko maďarského politologa Gusztáva Molnára diferencujícího západní civilizaci a Západní Evropu (vzniklou z étosu i praktického uspořádání karolinské éry).

Politologické mapování tématu je nezbytným předpokladem pro druhé ohnisko Zelenkovy práce, jímž je střední Evropa v geografické symbolice. Také zde předkládá přehled (často vzájemně si protřečící) konceptů a doprovází je zdrženlivě vysvětlujícími komentáři. Zvláštní pozornost věnuje geografickým osám, jež středoevropský prostor symbolicky scelují i rozdělují: Magrisové sakralizaci Dunaje, jenž navíc region střední Evropy spojuje s Balkánem a mediteránní oblastí, a v opozici vůči tomu rozpolcenost střední Evropy z hlediska její příslušnosti k baltskému, resp. severomořskému a středomořskému úmoří. Vzhledem k tomu, že tato dvojí geografická příslušnost je dodnes sledovatelná v lidové kultuře českých zemí (evidentní rozdílnost českého a moravského folkloru), má symbolická geografie v pohledu českého literárního historika právem důležité místo. Umožňuje mu hlouběji pracovat s dvojicí protikladných sil, v jejichž dostředivých polích se střední Evropa nachází: tradicí mediteránní (řecko-byzantskou) a západoevropskou (západoevropskou). Silné vazby k mediteránnímu okruhu podle autora vyvažovaly expanzivní působení západního okruhu, ztělesňovaného v našich podmínkách především německým prvkem. Důležitý je v tomto ohledu ale i rozbor teze o „rozkročení“ slovanské kultury mezi latinský Západ a byzantský Východ v tom smyslu, že jde o dvě rovnocenné varianty mediteránní kultury vzešlé ze společné historické tradice. S oporou v názorech Franka Wollmana, Karla Krejčího, Dionýze Ďurišina autor argumentuje právě touto společnou mediteránní tradicí jako předpokladem strukturní rovnocennosti jednotlivých evropských literatur vstupujících prostřednictvím konkrétních textů do vyšších literárních celků vůči teoriím o odvozenosti, druhotnosti slovanského literárního prostoru ve vztahu k prostoru západních evropských literatur.

Je příznačné, že autor při vypočítávání znaků středoevropské kulturní identity pomocí geografických symbolů nenachází kritéria jednoznačného určení hranic tohoto regionu, neboť jeho okraje plynule přecházejí do jiných jasně definovaných celků (Balkán, Skandinávie, ruská sféra apod.). Ve shodě se Zygmuntem Baumanem je proto nakloněn vymezit hranice středoevropského centrismu především sociokulturně, za pomoci jistých vzorců chování a komunikace sdílených ve společenském vědomí jednotlivých národů. Jinak řečeno, v souvislosti se středoevropským centrismem hovoří o systému centrismů či meziliterárních společenství, jež v závislosti na měnících se podmínkách mění svou roli v této struktuře, stávající se tu dominantními, tu marginálními v neustálém přesouvání důrazu na jednotlivé komponenty celku, jenž se vymezuje vůči centrismu západoevropskému, resp. německému, ruskému či balkánskému. Zde autor dochází k stěžejní myšlence své práce:

„Toto přesouvání, neustálé vnitřní přestavování fenoménu středoevropanství je slabinou středoevropského centrismu, jeho dezintegrujícím, slabým místem. Tato labilita, která působí rozkladně, je však současně jeho stabilitou: to, co není pevné a jednoznačně stanovené, co nemá pevného tvaru teritoriálního, etnického, ideologického, co je pohyblivé a vágní, lze také těžko zcela a beze stopy zničit.“ (str. 48). Je stylové, že jeho definice je postavena na paradoxu, tedy pojmovém instrumentu, jenž je pro kulturní prostor střední Evropy jak z hlediska poetiky, tak sémiotiky snad nejtypičtějším fenoménem.

Milan Pokorný

Awangardowa encyklopedia czyli Słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł różnych. Prace ofiarowane Profesorowi Grzegorzowi Gaździcie. Pod redakcją Ireny Hübner, Agnieszki Izdebskiej a Jarosława Pluciennika, Danuty Szajnert. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008.

Významné životní jubileum polského literárního teoretika a genologa, šéfredaktora jediného evropského genologického časopisu *Zagadnienia rodzajów literackich* bylo oslaveno asi několikrát, ale myslím, že nejvýznamněji právě tímto festschriftem, poněkud žertovně nazvaným. Jak to tak bývá, tyto sborníky jsou nejčastěji všehochutí jubilatových přátel, jsou tematicky i metodologicky různorodé a většinou nepřinášejí nové věci, spíše opakování a sumarizování, ale o tomto sborníku to platí jen zčásti. Jsou to většinou velmi živé, podnětné příspěvky, místy i s trochou recese, jindy zase velmi seriózní, rozhodně znamenající vědeckou událost již tím, že v podstatě krouží kolem velkých Gazdových témat: genologie, teorie umění a avantgardy. Polští sestavovatelé gentlemansky dali přednost cizincům. Na prvním místě tak stojí studie Krystyny Kardyni-Pelikánové o žánrových aspektech českých syntéz polské literatury. Neměla mnoho, z čeho by vybrala, musela se proto často vracet do minulosti, nicméně ani z tohoto klání nevyšla brněnská polonistika naprázdno, naopak hrála ona i slavistika jako taková často dominantní úlohu i díky autorce článku. Autor recenze přispěl článkem o aspektech a kontextech žánrové transformace, Urszula Aszyk napsala o calderonských alegoriích malířství, Bogdan Mazan o čínském impaktu v evropském prostoru, další příspěvky se týkají americké kultury, demystifikace filmu, Bożena Tokarz pojednala o metafiktivním efektu kreace, řada příspěvků obsahuje analýzy řady slovanských literatur, ale zejména ve vztahu mezi literaturou a jinými druhy umění, dramatem, filmem, výtvarným uměním, nápaditá je studie koeditorky Danuty Szajnert a Jarosława Pluciennika (osvícenství), o motivu fotografie píše další koeditorka Agnieszka Izdebska, k dědictví Stefanie Skwarczyńské se vrací Henryk Pustkowski, Danuta Ulicka se zabývá teorií v literatuře, Pavol Koprdá jako jediný Slovák přispěl úvahou o slovensko-polských vztazích.

Sborník takřka přesně zachycuje „rozvolněnost“ současné literární vědy a opouštění jejích vymezených „mantinelů“, jistota esejističnosti, ale najdeme tu i vskutku vědecké příspěvky, vážné, jako je např. onen K. Kardyni-Pelikánové, resp. Pavla Koprdy nebo B. Tokarz: současně to však jsou studie podstatné, stimulativní, jdoucí na kořen problému, nikoli dogmaticky upjaté, znalé nejnovějších vývojových trendů: to je zvláště patrné u B. Tokarz,